

A magyar kiejtés kérdése.

Az Eötvös-kollégium 1936—1937-i évkönyvében KODÁLY ZOLTÁN a magyar kiejtés romlását tette szóvá. Mint a magyar népi zene kiváló bűvőjét természetesen közelről érdeklí őt a magyar beszéd melódiája és annak mindennemű romlása.

Fejtegetéseinek számos finom megállapítása mellett különösen megkapott az a gondolata, hogy mennyire jogosult, természetes és szükségyszerű tevékenység minden nyelvben az idegenszerúségek beözönlése elleni védekezés. Találóan mutat rá, hogy az idegenszerúségek elleni védekezésnek, a nyelv ápolásának mily okos rendszere alakult ki különösen a francia nyelvoktatásban. Az idegenszerúségek elleni védekezés minden egészséges nyelvnek, nyelvi alakulatnak legtermészetesebb kötelessége, legösztönszerűbb cselekedete. Megvan ez a védekező hajlam magában a nép nyelvében is. Az a sok népi csúfolódás a szomszéd nyelvjárások eltérő beszédmódjával voltaképpen a saját nyelvjárása helyességének védelmét szolgálja, tehát nyelvhelyességi küzdelem. Beteg az a nyelv, amely nem védekezik az idegenszerúségek beözönlése ellen. Aki pedig gúnyolja, vagy fölöslegesen hirdeti ezt a védekezést, az voltaképpen a romlás csíráit terjeszti.

Áttérve a magyar kiejtés kérdésére, magam is évtizedek óta gyűjtögetem erre vonatkozó tapasztalataimat. Első rendszeresüket kolozsvári tanár koromban kíséreltem meg GOMBOCZ ZOLTÁN ösztönzésére, ki épen abban az időben volt a kolozsvári magyar egyetem tanára, s akivel akkoriban sokat beszélgettünk nyelvészeti kérdésekről. Az ő közbenjárásának köszönhetem, hogy folyóiratunkban helyet kapott a szamosháti mondathanglejtésről szóló tanulmányom, s ezt az a kitüntetés is érte, hogy egyik felolvasó ülésen GOMBOCZ mutatta be a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak.

Legyen szabad e helyen nekem is előadnom röviden e kérdésre vonatkozó tapasztalataimat és gondolataimat.

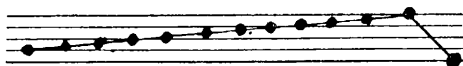
En a kérdés vizsgálatát a népnyelv területén kezdtem, mert úgy hiszem, hogy különösen hangtani téren a nyelvi vizsgálatoknak onnan kell kiindulniok.

A köznyelv írott alakja ugyanis egységes ugyan, de beszélt formájáról: a művelt, társalgási nyelvről ezt csak viszonylag lehet mondani. Mint más köznyelvnek, a közmagyarnak sincs szigorúan egységes hangtani képe. Minden művelt magyar magával hoz a köznyelvbe több-kevesebb tájnyelvi sajátágot anyanyelvjárásának hangtanából. Miként a művelt német kiejtése más Karintiában és megint más Pomerániában, a művelt magyart is több-kevesébbé meg lehet ismerni a kiejtéséről: ez dunántúli, ez debreceni, ez székely, ez palóc. GOMBOCZ ZOLTÁN egyike volt a legszabatosabban beszélőknek azok közt, akiket valaha ismertem, s ezt a rendkívül szabatos beszédmódot bizonyos dunántúli nyelvjárási zamat is színezte. Pl. az s végű melléknevek GOMBOCZ kiejtésében így hangoztak: *okossabb, világossan, helyessen, egyetlenesen, izéssabb*. Valahol azt olvastam, hogy Kossuth kiejtésében is volt bizonyos nyelvjárási zamat. Ismerek jó szónoknak elismert egyetemi tanárt, akinek beszédé-

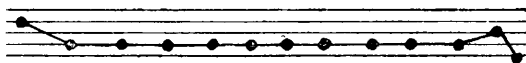
ben ilyen mássalhangzóhasonulások hallhatók: *kébviselő*, *alab-vizsga*. „Szamosháti palatogrammok“ című tanulmányomban (NyK. L.) rámutattam egyebek közt arra, hogy a szamosháti s általában a tiszántúli *t* palatogrammja mennyire más, mint Gombocz dunántúli *t* hangjának palatogrammja. Gombocz-Meyer és másfelől Zolnai-Poirot eredményeinek eltéréseiben szintén szerepet játszik az északkeleti és dunántúli magyar nyelv hangtani különbözősége.

Az a bizonyos magával hozott nyelvjárási zamat természetesen főként a mondathanglejtés terén érvényesül.

A mondathanglejtés terén a magyar rendkívül kifejező és színes. Nyelvünkben a mondathanglejtés egyes fajaihoz határozott jelentés fűződik. Az alábbi mondatoknak a három különböző hanglejtés három különböző értelmet ad:

Mind a két lovat bekötik az istállóba? (Kérdés.)

Mind a két lovat bekötik az istállóba. (Kijelentő közlés.)

Mind a két lovat bekötik az istállóba. (Parancs)

Az ismeretes zsidótárgyú anekdótában Samunak a következő szövegű bocsánatkéréssel kellett a gyülekezet előtt Móricot megkövetnie: „*Móric nem gazember. Bocsánatot kérek.*“ Azonban ő ezt a következő hanglejtéssel ejtette ki:

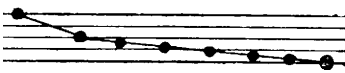

Móric nem gazember? Bocsánatot kérek!

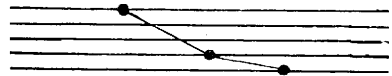
S ezzel a kijelentésnek épen ellenkező értelmet adott.

Mind a népnyelv, mind a közmagyar nyelv más-más hanglejtéssel különbözteti meg egyfelől a kétfajta kérdést, másfelől a közlést.

A kiegészítendő kérdés tipikus hanglejtése az egész magyar nyelvterületen el egészen a moldvai csángókig egy nagy hangközben lefolyó ereszkedő hangmenetből áll.

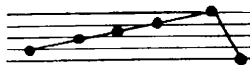

Hová viszed azt a zsákot?

Miért sírsz?

Viszont az eldöntendő kérdés hanglejtése egy nagy hangközben lefolyó emelkedő és az utolsó szótagban mélyre eső hangmenet összetételéből áll. Legmagasabb az utolsóelőtti szótag, legmélyebb az utolsó szótag. A hangköz ugyanolyan nagy, mint a kiegészítendő kérdésben:

Behozzam a lámpát?

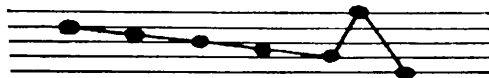
E hanglejtés szintén megvan az egész magyar nyelvterületen. Ennek hallani olyan változatát is, mely nem emelkedő, hanem egyenes hangmenettel kezdődik, az utolsóelőtti szótag hangja magasra emelkedik, az utolsó pedig az alaphangra esik:

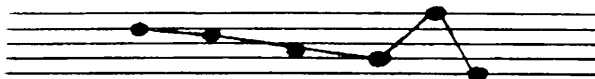
Nem cseréli visz-sza?

Azonban nézetem szerint teljesen idegenszerű az a változat, melyet csak Budapesten hallottam, de ott aztán nagyon el van terjedve.

Idegenszerűsége abban van, hogy kezdő hangmenete teljesen ellentétes irányú az eldöntendő kérdés hangmenetével, mert nem emelkedő, hanem ereszkedő:

*Történt talán valami?
Meggyógyult már a szemed?*

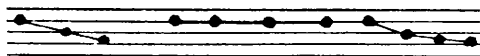
Szóltál Aladárnak?

A közlés hanglejtése nyelvünkben rendkívül érdekes és tanulságos. A magyar nyelv a közlő hanglejtéssel két beszéd-fajt különböztet meg. Megkülönbözteti nevezetesen azt, hogy a beszélő valamely beszélgető társához, valamely személyhez intézi-e közlését, vagy pedig személyre való tekintet nélkül közli mondanivalóját. Ez utóbbit nevezhetnők személytelen közlésnek, az előbbit pedig párbeszédés közlésnek.

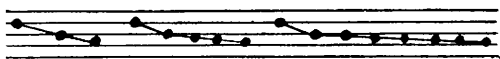
Személytelen közlés pl. az élőszóval való elbeszélés, mesemondás, szónoklat, ima, előadás, a falusi bakternek dobszóval való hirdetése stb. Hanglejtése ereszkedő hangmenetektől van összetéve. Íme egy részlet egy templomi közlésből:

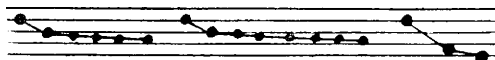
Hogy miképpen szerzette Urunk Jézus Krisztus a

szentséges végvacsorát, legbövebben

megírta Pál apostol a korinthusbeliekhez írt

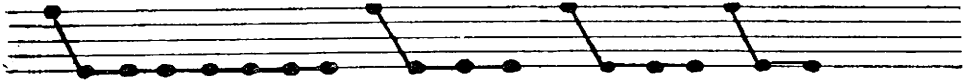
első levelének tizenegyedik részében ekképpen.

Ezt a hanglejtésformát szintén megtaláljuk az egész magyar nyelvterületen, mint a személytelen közlés tipikus hanglejtésformáját.

Van azonban ennek egy igen csúnya és idegenszerű változata, melyet — sajnos — már nemcsak Budapesten, hanem már másutt is hall az ember. E változat abban különbözik az előbbi-től, hogy hangmenete nem egyenletesen ereszkedő, hanem a második szótagban rendkívül mélyre esik s ott meg is marad. Olyan nagy hangközben folyik le egy-egy hangmenete, mint a kiegészítendő kérdése. Pl.

Elmegyek a zsúrba, ott mellém ül a Csaláné

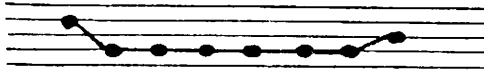
Ko-csiba vágom magam, és tíz perc alatt ott vagyok a Goldmannál.

Ennek a csúnya, rikoltozó hanglejtésnek idegenszerű voltát első hallásra megérzi minden született magyar anyanyelvű.

A magyar nyelvterületnek igen tekintélyes részén van a közlésnek egy másik hanglejtésformája, mely a magyar párbeszédben lép fel. Ezt a Szamosháton figyeltem meg először, s részletesen le is írtam a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáiról írt tanulmányomban.

A párbeszédés közlés hanglejtésének a Szamosháton s vele összefüggő nagy területen (Tiszahát, Ugocsa, Nyírség, Hajdúság, Palócság stb.) két formája van a szerint, hogy a mondat állítmánnyal, vagy bővítménnyel végződik. A kezdő hangmenet mindkét típusban ereszkedő. A különbség a két típus között a hanglejtés végén van.

Ha a mondat állítmánnyal végződik, akkor szökő hangmenettel zárul, vagyis a mondat utolsó szótagja magasra szökik:

Ide is szalmát hintsetek.

Beszélgetni voltam.

Ezt a formát szökőzárású hanglejtésnek nevezhetnők.

Ha pedig nem állítmánnyal, hanem bővítménnyel végződik a mondat, akkor eső hangmenettel zárul, vagyis két utolsó szótagja egy eső hangmenetet képez:

*Szépen bánjatok a jószággal.
Jobban köt tőle az ugorka.*

Ezt nevezhetnők esőzárású hanglejtésnek.

Ez a kéttípusú párbeszédés hanglejtés a maga eredeti épségében megvan az egész északkeleti, palóc és alföldi nyelvjárás területén. Kalotaszegen, Kolozsvárt és környékén szintén meg-

van, csakhogy ott nincs kötve az egyik állítmányos végű, a másik bővítményes végű mondathoz, hanem egyesén használják a két típust bármely párbeszédes közlő mondatban. Az Ormány-ságban Kákicson egy alkalommal szintén figyeltem a mondat-hanglejtést. Jegyzeteim szerint ott már egészen ritkán csendül föl párbeszédekben a fenti hanglejtés. A párbeszéd ott leginkább a személytelen közlés ereszkedő hangmenetekből álló hanglejtésében folyik le.

A székely nyelvjárasterületen szintén külön hanglejtése van a párbeszédnek, de nem kéttípusú, hanem csak egyféle. A székely párbeszédben minden közlő mondat hanglejtése szökőzárású. Ezenkívül a székely párbeszédes hanglejtésnek van egy másik érdekes sajátága: hangmenete egyenletes magas kezdetű, csak a hangmenet végén van leereszkedés:

*Erős gazdaember volt.
Szabó Márton lövé meg.
Esmént meg kellett falazni.
Olyan uram volt Dezső Simon.*

A személytelen közlés és a párbeszédes közlés hanglejtéséhez más-más hangulat is fűződik. A személytelen közlés komolyabb, néha ünnepélyesebb színezetű, a párbeszédes közlés viszont közvetlenebb, bizalmasabb hangulatú. Hangulatrontás volna, ha pl. a pap a szószéken az imát a párbeszédes közlés bizalmas, diskuráló modorában adná elő.

Ha most már visszatérünk eredeti célunkhoz, és azt vizsgáljuk, van-e valaminő egység a közmagyar társalgási nyelv mondathanglejtéseiben, azt látjuk, hogy a kétféle kérdés és a személytelen közlés hanglejtésében az egész magyar nyelvterület megegyezik. Másként áll a dolog a párbeszédes közlés hanglejtése tekintetében.

A budapesti művelt társalgási nyelv a párbeszédben is a személytelen közlés ereszkedő hangmenetekből álló hanglejtését használja. Általában a művelt társalgási nyelv egy részéből a párbeszédes közlés két típusa kiveszett. A párbeszédet a személytelen közléstől ez esetben nem a hanglejtés, hanem a hangfekvés, beszédtempó, hangerősség és hangszín különbözteti meg. Azonban, ahol a párbeszédes közlés saját hanglejtése a népnyelvben még teljes virágjában él, ott a műveltek beszédében is megvan. A tősgyökeres debreceni, szatmári, nagykállói művelt magyar párbeszéde a főntebb jellemzett két hanglejtésformában jelenik meg. A művelt székely párbeszéde a székely népi hanglejtést tükrözi vissza. Bálint Gábor, a kolozsvári magyar egyetem egykori tanára, a katedrán is oly hamisítatlan székely párbeszédes hanglejtéssel, valósággal dialektusban („mű széke-lyekül...“) beszélt, hogy azt különleges élvezet és nyelvjárási tanulság volt hallani.

A magyar nyelvnek ez a rendkívül kifejező, dallamos volta a kétféle kérdésben és kétféle közlésben ősrégi sajátság lehet. A székely párbeszédre vonatkozólag e sajátságot SZAMOSKÖZY ISTVÁN már a XVI. században megállapítja. A művelt társalgási nyelv egy részéből azonban a párbeszédes hanglegjtés kiveszében van.

Rendkívül érdekes kísérlet történt a kéttípusú párbeszédes hanglegjtésnek a magyar színpadi nyelvbe való bevezetésére a múlt század közepe táján. EGRESSY GÁBOR, a jeles színész „A színészet könyve” című (1863.) hangtani szempontból is érdekes művében a színpadi párbeszédbe akarja bevinni anyanyelvjárása párbeszédes hanglegjtését, mégpedig mind a két típust. EGRESSY kísérlete nem sikerült. A magyar színpadi párbeszédnek ma sincs egységes mondathanglegjtése. A színészek a saját anyanyelvjárásuk hanglegjtésével lépnek színpadra. Természetesen sokszor lehet hallani a magyar színpadról az EGRESSY ajánlotta párbeszédes hanglegjtést is. A felvidéki születésű SZENTGYÖRGYI ISTVÁN, országos nevű jeles kolozsvári színész ajkáról léptenyomon lehetett hallani a színpadról a párbeszédes hanglegjtést. EGRESSY kétségkívül szintén ezt használta a színpadon és az életben egyaránt.

Sikertelen kísérlet volna az északi, északkeleti és dunatiszakai nyelvjárásterületek vagy a székely nyelvjárások párbeszédes hanglegjtését általánossá tenni. Azonban a meglevő hanglegjtések magyarosságra féltékenyen vigyázni fontos érdekünk és kötelességünk. Ha a hatalmas francia és német oly féltékenyen tud vigyázni nyelve tisztaságára és épségére, nem kellene-e a sokkal kisebbszámú magyarságnak kétszerte jobban féltenie nyelvének épségét és eredetiségét? Nem kellene-e kifejező eszközökben, a mondat melódiájában oly csodálatosan gazdag nyelvünknek minden értékére vigyázni és elszíntelenedni nem engedni?

A kiejtés terén a rádió is sokat tehet: javíthat, de ronthat is. Sokszor hibáztatták már rádiónk egy-két bemondójának azt a kiejtésbeli idegenszerűségét, hogy magyar szövegben az idegen személynéveket idegenesen: az olaszokat olaszosan, a franciákat franciásan hangsúlyozzák: „*Mussolini* álláspontja győzött [helyesen: *Mussolini* álláspontja...]; holott ezt épen *Boncour* kezdeményezte [helyesen: holott ezt épen *Boncour* kezdeményezte].”¹ A finn rádióban is hallani idegen személynévekben ezt az idegenes szóhangsúlyt: *Mussolini* stb. Náluk ez nem oly idegenszerű, mint nálunk (lásd: személynévek svédes, latinos ejtése), bár ott is túlzó pontoskodás. Olyan tösgyökeres finn nyelvtudósok, mint KANNISTO és TUNKELO, nem térnek el a finn hangsúlyozástól a *Mussolini*-féle személynévekben sem. De nálunk nemcsak szóhanglegjtés, hanem igen kifejező mondathanglegjtés is van, mely határozottan megköveteli a mondat értelmé szerinti hangsúlyt.

Másik idegenszerűsége a magyar rádió némely bemondójának, hogy a jelzőszerkezetben a jelzett szót is hangsúlyozza: „Rövid szünet után híreket adunk.” (Helyesen: „Rövid szünet

¹ Újabban már alig hallható.

mulva híreket adunk.“) „Tizennegyedik Lajos, Franciaország királya.“ (Helyesen: „Tizennegyedik Lajos, Franciaország királya.“) „Tíz óra az idő.“ (Helyesen: „Most tíz óra van.“ Vagy még egyszerűbben: „Tíz óra.“) Ma este tíz órakor.“ (Helyesen: *Ma este tíz órakor.*)

Legyen a szószerző, a színpad és rádió a helyes magyar kiejtés mintaképe. A magyar közoktatásban pedig foglaljon helyet a nyelvhelyességre, a helyes magyar kiejtésre való figyelem és gond a KODÁLY ZOLTÁNTÓL oly szépen kifejtett, okos gyakorlati tanácsok szerint.

CsÜRVY BÁLINT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ady és a népnyelv. ZOLNAI BÉLA „Szóhangulat és morphologia“ című tanulmányában (NyK. L, 490—502) többek között Ady Endrével is foglalkozik. Ezt írja (i. h. 496): „Ady Endre, aki zseniális stilisztikai érzéssel ismerte a szavak értékét... a beszéd morfológiáját is szuverén módon kezelte. A *göthösből* főnevet von el:

Sebeim arany-pikkelyeknek,
Göthömet szűz mámornak lássam...

(Könyörgés víg halásért, 1909.)“

A fenti szó nem lehet Ady elvonása, hiszen már CzF. is tud róla (II, 1120), s a *keh* vagy *köh* szóval és a székely *göte*, *götös* szavak *göt-* gyökével veti egybe.

„Szokatlan képzők használata szintén alkalmas arra, hogy a szavak értelmét — Mallarmé szellemében — fokozza a költő.

Ki akarta, ki *istenelte*
Bús lényemet...?

kérdi Ady Endre (Rendben van Úristen, 1909.) és az *-l*-képzővel új lehetőséget nyitott a nyelvben, elkülönítette a szót az *istenit* alaktól és az »urak«, »úrnak elismer« asszociációs csoportba utalta.“ (I. h. 496—7.)

Bárhogyan próbálja is azonban az ember, a szó ZOLNAI-féle jelentése sehogyan sem illik bele a mondatba. Forduljunk a népnyelvhez magyarázatért. CsÜRVY BÁLINT Szamosháti Szótárában (I, 272) olvassuk, hogy a *felistenel* szó ilyen szólásban fordul elő: „... aki felistenelt ére a világra! (= aki teremtet)“. Amint a *felistenel* itt a. m. 'teremt', az *istenel* Adynál a. m. 'teremt', nem pedig 'istennek elismer'. Rögtön megviláglik az egész jelentés, ha az idézetet nem szakítjuk félbe:

Ki akarta, ki *istenelte*
Bús lényemet, így ki nevelte,
Ilyen gyávának, kicsinek...?

„Az érzelmi árnyalatokat kereső költő“ — írja tovább ZOLNAI — „nem elégszik meg a *folyó* közhasznú kicsinyítő alakjával (*folyócska*), hanem más formát használ, ami ismét kiemeli az új-képzős szót a mindennapiságból: